

Marxova teorija robnog sistema

Davor Rodin

Fakultet političkih nauka, Zagreb

Sažetak

U Marxovoj kritici građanskog društva i građanske države bitno je ukazati na izlazište i način te kritike. Marx tu ne kritizira neposredno ni građansko društvo niti građansku državu, nego temeljnu strukturu novovjekovnoga povijesnog života, koja se očituje kao njihova suprotnost. Ta se pak temeljna struktura može analizirati posve formalno. Formalna je analiza prava spona između Hegelova izvođenja u *Logici* i Marxove analize robe. Robna forma u Marxa jest struktura, model, koji odgovara Hegelovoj logičkoj ideji. Ona prožima sva posebna područja života društva, pa i građansko društvo i građansku državu. Njihova se bit može spoznati tek sa stajališta analize robe. Pri tome, roba nije sociološki, a pogotovo ne ekonomski pojam. Ona je sistemsko-teoretski pojam, jednako kao i Hegelova logička ideja. Robna struktura nije identična ekonomiji, nego se od nje formalno razlikuje kao bit i pojava. Kritika političke ekonomije moguća je tek sa stajališta analize robe. Država, pak, nije samo instrument klasne vladavine, nego je — pored građanskog društva — javni oblik suprotnosti što ih proizvodi kapitalistički način proizvodnje života. Stoga Marxa ne zanima ni ukidanje države, niti građanskog društva, nego samo ukidanje robne forme koja proizvodi povijesno posebnu suprotnost države i društva.

Odavno se govori o Marxovoj kritici građanskog društva i građanske države. Ono što treba rasvijetliti jesu način i izlazište Marxove kritike. Marx ne kritizira neposredno ni građansko društvo u Hegelovu smislu pojma, niti građansku državu, kako se još češće misli, nego temeljnu strukturu novovjekovnoga povijesnog života koja se očituje kao suprotnost građanskog društva i političke države. Ta se temeljna struktura može analizirati posve formalno, neovisno o društvenom i političkom sadržaju, te je upravo ta posve formalna analiza prava spona između Hegela i Marxa. Ono što Hegel izvodi u *Logici* kao čistoj biti ideje, Marx čini svojom analizom robe. Kao što u Hegela logika formalno prožima (i upravlja) pravo, umjetnost, povijest, prirodu, tako i u Marxa robna struktura predodređuje sve regije života pa, dakle, i postojeću političku državu i građansko društvo. Kao što u Hegela logika prožima sve regionalne discipline, tako i u Marxa robna struktura prožima i upravlja građanskim društvom i političkom državom, posve suprotno prevla-

đujućem marksističkom i nemarksističkom mnijenju da građansko društvo, dakle ekonomija, utemeljuje državu kao političku instituciju ili, obrnuto, da politička država utemeljuje oblike ekonomije.

Roba je, dakle, bitna struktura funkcionirajuće i teoretizirajuće političke ekonomije, te stoga *nije identična* ekonomiji, nego se od nje formalno razlikuje kao bit i pojava. Kritika političke ekonomije, ili njezino teoretsko osvjetljenje, moguće je stoga tek sa stajališta analize robe. Drugim riječima, bit građanskog društva i građanske političke države postaje vidljivom tek sa stajališta provedene analize robe.

Pri analizi pojma robe mora se prosječno političko-ekonomsko određenje robe u smislu: roba je proizvod ljudskog rada namijenjen tržištu, oštro razlikovati od Marxova kritičkog određenja robe kao forme, strukture, modela koji određuje i prožima i samu političku ekonomiju. Pri tome se, što se tiče tržišta, mora imati u vidu da robni sistem nije identičan s tržišnim sistemom, nego da robna struktura određuje tipični karakter građanskoga tržišnog sistema.

Najveći dio marksističke i nemarksističke diskusije pojma robe zapreten je neraščišćenom zbrkom političko-ekonomskog i Marxova određenja pojma robe.

Precizno formalno određenje pojma robe dao je Marx u čuvenom četvrtom odjeljku prvog poglavlja *Kapitala I: Fetiški karakter robe i njegova tajna*.

Za razlikovanje političko-ekonomskog i Marxova određenja robe neophodno je izraditi precizno razlikovanje između proizvoda ljudskog rada, dapače prirodnog predmeta i robne forme. Na temelju kritičke analize političko-ekonomskog pojma robe, Marx je zaključio da roba nije naprosto proizvod ljudskog rada namijenjen tržištu, nego da proizvodi ljudskog rada, pod određenim formalnim uvjetima, poprimaju svojstva robe. Budući da ti formalni uvjeti proizvodnje i razmjene nisu u svim povijesnim epohama proizvodnje života identični, uvriježilo se, u mnogih marksističkih analitičara robne forme, uvjerenje o postojanju različitih povijesnih stupnjeva robne proizvodnje: govori se o robovlasničkoj, feudalnoj, kapitalističkoj, dapače čak i o socijalističkoj robnoj proizvodnji. Takvo razlikovanje povijesnih stupnjeva ili epoha robne proizvodnje svjedoči da mnogi marksisti nisu razlikovali pojam robe od proizvoda ljudskog rada, a razmjenu od njezina konkretnoga povijesnog oblika. Time ti teoretičari, naposljetku, nisu razlikovali povijesnu formu proizvodnje života od konkretnih proizvoda. (Dakako, u toj redukciji svih povijesnih oblika proizvodnje života na robnu proizvodnju skriva se veliki dio marksističkog, ali dakako ne i Marxova hegelijanizma). Pri tome ti teoretičari zaboravljaju da proizvodi ljudskog rada mogu, empirijski gledano, ostati posve identični pri posve različitim formalnim društvenim uvjetima njihove proizvodnje.

Marx analizira gotovo isključivo formalne uvjete kapitalističkog načina proizvodnje, njegovu strukturu, naime robu kao »društvenu maniru« proizvodnje, a ne kao konkretnu stvar ili proizvod ljudskog rada, jer su i ljudski konkretni rad i stvar kao njegov proizvod vječni relati. Iz te Marxove koncentracije na istraživanje kapitalističkog načina proizvodnje može se razumjeti zašto s teorijom o razvitku kapitalističkih proizvodnih snaga nije mogao objasniti razvitak proizvodnih snaga pretkapitalističkih epoha proizvodnje, te zašto je upozorio na povijesne granice primjene dijalektike kao metodološke forme prikazivanja funkcioniranja kapitalističkog načina proizvodnje života.

Ako je roba forma, sistem, model društvene proizvodnje života, onda ona nema nikakva empirijska ekonomska ili socijalna svojstva; naprotiv, socijalni i ekonomski odnosi prilagođuju se robnoj formi. Svi proizvodi ljudskog rada, dapače sve što se uopće pojavljuje u horizontu robne forme, poprima »izvjesna« obilježja, koja tim proizvodima i pojavama izvorno nisu svojstvena. Za razliku od političko-ekonomskih nazora, kapitalistički način proizvodnje života nije najviši oblik prekapitalističkih oblika proizvodnje, nego se od njih kvalitativno razlikuje. Političko-ekonomska (prudonistička), ali i marksistička teza o kontinuiranom svjetsko-povijesnom razvitku robnog oblika podmeće i antičkom načinu proizvodnje nerazvijeni kapitalistički karakter. Tako kapitalistički, robni model proizvodnje života postaje univerzalan, vječan i prirodan: »Time su ti odnosi prirodni zakoni, neovisni čak i o utjecaju vremena. To su vječni zakoni koji uvijek vladaju društvom. Bilo je, dakle, povijesti ali je više nema...¹

Pod tom su hegelovsko-prudonovskom pretpostavkom antički, feudalni, kapitalistički i socijalistički način proizvodnje samo različiti stupnjevi razvitka svjetsko-povijesno univerzalnoga robnog modela. Ta, u osnovi novovjekovno-znanstvena, političko-ekonomska, hegelijanska pozicija (sa svim Hegelovim naklapanjima o slobodi) ne podmeće robnu formu samo cjelokupnoj prošlosti, nego i cjelokupnu budućnost vidi u perspektivi vječnog ponavljanja istog modela. Takva univerzalistička forma zaključivanja počiva na nekritičkoj identifikaciji proizvoda ljudskog rada i konkretnog ljudskog rada s formalnim društvenim uvjetima proizvodnje, dakle s robnom formom. Pri takvom se zaključivanju zaboravlja na temeljnu tekovinu novovjekovnog mišljenja, na čijoj razini stoji i Marx, da bit stvari predstavljaju formalni uvjeti njezine proizvodnje.

Marxova kritika političke ekonomije, a ponekad neopravdano i Hegela samog (kao da, naime, Hegel ne vidi transcendentno-ontološku diferenciju), počiva na njegovu razlikovanju proizvoda ljudskog rada od formalnih društvenih uvjeta njihove proizvodnje. Tim razlikovanjem Marx uviđa da robna forma nipošto nije jedini i nužni društveni model proizvodnje povijesnog života, budući da je i sama forma povijesnog karaktera. (Dakako, povijesni razvitak treba, na ovom mjestu, razlikovati od Hegelova spekulativno-dijalektičkog razvitka, koji naposljetku potire vrijeme.) Riječju, Marx ne kritizira platno kao proizvod ljudskog rada, prepušten na milost i nemilost razmjeni, nego formalne odnose unutar kojih se platno proizvodi, dakle robu.

Pojmovno razlikovanje proizvoda ljudskog rada i robe kao društvene forme u kojoj rad proizvodi stvari, Marx započinje na samom početku *Kapitala* analizom robe. (Ostavimo sada po strani fenomenološki — *Fenomenologija duha* — karakter tog početka, gdje je roba najprije *osjetilna stvar*, da bi na kraju postala *čista forma* ili čisti formalni odnos — »snaga i razum«.) Na početku Marx utvrđuje dva faktora robe (on ne kaže svojstva robe, jer svojstva ima samo osjetilna stvar) — njezinu razmjensku i upotrebnu vrijednost. Roba je definirana dvjema promjenljivim (kvantitativno svodivim) vrijednostima, a ne različitim, međusobno nesvodivim svojstvima osjetilne stvari (bijelo je nemoguće svesti na kilogram). *Razmjenska vrijednost* nije neposredno svojstvo stvari, nego učinak apstraktnog, vremenom mjerenoj roba u

procesu njegova trošenja u proizvodnom procesu. *Upotrebna vrijednost* jest postvorena razmjenska vrijednost ili postvorena djelatnost apstraktnog rada. Upotrebna vrijednost ili faktor robe nije, dakle, svojstvo upotrebljive stvari, primjerice stola, nego u njoj sadržan postvoreni apstraktni rad, koji je u razmjeni moguće unovčiti. Razmjenska i upotrebna vrijednost nisu svojstva zlata kao metala, nego učinak specifične društvene forme proizvodnje zlata. Naravno da i djelatnost koja proizvodima podaruje upotrebnu i razmjensku vrijednost, koja tim proizvodima kao osjetilnim predmetima ne pripada, mora i sama biti određena upotrebnom i razmjenskom vrijednošću.

Trivijalna činjenica da je zlatni lanac proizvod zlatarskog rada ne objašnjava nipošto okolnost da zlatni lanac ima upotrebnu i razmjensku vrijednost, jer upotrebna i razmjenska vrijednost nisu osjetilna svojstva zlatnog lanca, nego pojavni oblici ili efekti apstraktnog rada, koji je i sam određen upotrebnom i razmjenskom vrijednošću koju jedino stoga može i prenijeti na zlatni lanac. Apstraktni rad pojavljuje se jedanput kao djelatnost, a drugi puta kao učinak djelatnosti, aktivno i pasivno. Da bi se moglo govoriti o upotrebnoj i razmjenskoj vrijednosti lanca mora i rad, kojim je on proizveden, biti određen s oba robna faktora. To znači da i konkretni rad zlatara mora biti reduciran na apstraktni rad, jer jedino on ima upotrebnu i razmjensku vrijednost za kapital. Sama zlatarska vještina (rad) može, naravno, postojati i bez kapitala, prije i poslije njega. Činjenica da, po političkoj ekonomiji, i zlatarski rad i zlatni lanac imaju upotrebnu i razmjensku vrijednost ne proizlazi, po Marxu, ni iz biti zlata, niti iz biti zlatarske vještine.

Na temelju takvih razmatranja Marx postavlja ključno pitanje: »Odakle izvire zagonetni karakter proizvoda rada kad poprimi *robnu formu*? Na to pitanje Marx odgovara posve u duhu transcendentalnog stava, po kojem forma određuje materiju, a ne materija ili empirija formu: »Očigledno iz same te forme.«²

Robna forma gravira razmjensku i upotrebnu vrijednost (svoje faktore) svim sadržajima, tj. proizvodnim snagama: predmetima rada, sredstvima za proizvodnju i radnoj snazi. Kad proizvodne snage na određenom stupnju svog razvitka poprime robnu formu, tada se one iz jednostavnih osjetilnih danosti, kakve su prirodni predmeti, proizvodi ljudskog rada i sam ljudski rad, preobražavaju u apstraktnu *vrijednosnu i upotrebnu predmetnost* (Wertgegenständlichkeit und Gebrauchsgegenständlichkeit). Vrijednosna i upotrebna predmetnost nisu više proizvodi konkretnog rada, nego pojavni oblici apstraktnog rada ili rada kao robe. U tim je predmetnostima apstraktni rad prisutan jednom u obliku djelatnosti trošenja radnog vremena, a drugi puta kao učinak te djelatnosti ili kao nagomilano radno vrijeme (minuli rad, mrtvi rad). Proizvod apstraktnog rada — rada u smislu trošenja vremena upotrebljene radne snage — jest upotrebno-razmjenska predmetnost (roba) kao apstrakcija konkretnog predmeta (zlatnog lanca). Apstraktnoj djelatnosti trošenja radnog vremena odgovara apstraktna predmetnost kao nagomilano radno vrijeme.

Pod vladavinom robne forme poprimaju različite ljudske vještine (rudar, zlatar) svoj apstraktni kvantitativni identitet i diferenciju i to pomoću vremena kao mjere trajanja njihove primjene. Na isti se način razlikuju i po-istovjećuju proizvodi apstraktnog rada, naime ne više na temelju svojih pri-

2 K. Marx, *Das Kapital I*, Dietz, Berlin 1954, str. 77.

rodnih svojstava, nego na temelju svoje vrijednosne predmetnosti: zlatni se lanac ne razlikuje od srebrnog na temelju razlike zlata i srebra kao kovina, nego na temelju različite vrijednosne predmetnosti tih metala, tj. na temelju razlike u mjeri u njima nagomilana apstraktnog rada.

Ako je, dakle, za proizvodnju jedne potkove potrebno isto radno vrijeme kao i za proizvodnju jednih hlača, onda ti različiti osjetilni predmeti posjeduju identičnu vrijednosnu predmetnost i obrnuto: ako je za proizvodnju jedne potkove nekom kovaču potrebno dva sata rada, a drugom četiri, onda su ta dva identična osjetilna predmeta posve različite vrijednosne predmetnosti.

Time Marx pokazuje jasno razlikovanje između osjetilne i vrijednosne predmetnosti. Osam sati trošenja konkretnoga krojačkog rada identično je vrijednosnoj predmetnosti jednih hlača čija upotrebna predmetnost ili vrijednost nije nošenje hlača, nego povećana vrijednost investirane vrijednosti.

Fetiški karakter robe, njezina tajnovitost i mističnost kojoj nasjedaju politički ekonomisti, proizlazi, po Marxu, otuda što oni vrijednosnu i upotrebnu predmetnost izjednačuju s izvorima svojstvom stvari kao proizvoda konkretnog rada. Za njih je vrijednost svojstvo zlatnog lanca, a ne učinak robnog oblika društvene proizvodnje života. Tim pozitivističkim brkanjem biti i pojave reflektiraju se društveni odnosi proizvođača kao privatnih osoba i privatnih vlasnika vlastitog, odnosno tuđeg rada kao identični društveni odnosi među stvarima. Na temelju tog *quid pro quo*-a može se, obrnuto, tvrditi da se odnosi među stvarima kao upotrebim i vrijednosnim predmetnostima reflektiraju kao identični odnosi među ljudima kao personifikacijama apstraktnog rada, budući da je i apstraktni rad vrijednosna i upotrebna predmetnost. Vrijednosnoj predmetnosti »stvari« odговara apstraktni rad kao upotrebna predmetnost (»stvar«) kapitala.

Na temelju tih uvida u krivu, ideološku, pozitivističku, polit-ekonomsku identifikaciju stvari i robe, Marx formulira svoj odlučujući stav: »Posljednjima (proizvođačima) se stoga društveni odnosi njihovih privatnih radova pojavljuju kao ono što jesu, naime ne kao neposredno društveni odnosi osoba i njihovih radova, nego naprotiv kao *predmetni (sachliche) odnosi* osoba i kao *društveni odnosi stvari*«. ³

Politička ekonomija dijeli ideološku predrasudu da stvari imaju društvena svojstva, a da se ljudi odnose kao stvari (upotrebne vrijednosti). Naravno, vrijednosni odnosi među stvarima nemaju ništa zajedničkog s fizičkom prirodom stvari, jednako kao što odnosi među ljudima kao personifikacijama apstraktnog rada, ili upotrebim predmetnostima za kapital, nemaju ništa zajedničkog s odnosima među ljudima kao konkretnim osobama s određenim karakterom, voljom, obrazovanošću, uvjerenjem, spolom i slično. Upotrebna i razmjenska vrijednost samo su faktori robe kao forme društvenog odnosa proizvodnje života slobodnih vlasnika svog ili tuđeg rada (tuđeg na temelju ugovora), a ne svojstva čovjeka ili fizičke stvari. ⁴ Da neka stvar služi čovjeku ne proizlazi iz biti stvari, nego iz ljudskog odnosa prema njoj. Projekcija tog odnosa u samu stvar, kao da je odnos svojstvo stvari, poput bjeline, Marx naziva *postvarenjem*.

³ Isto, str. 78.

⁴ Stvar i čovjek reduciraju se u robnoj reprodukciji na mjere: s jedne strane na kilograme, metre, tucete, a s druge na nadnicu po komadu i vremenu.

Fetiški, postvareni karakter odnosa među ljudima u kapitalističkoj proizvodnji života proizlazi iz preobrazbe svih bića u vrijednosne i upotrebne predmetnosti, kao da ta apstraktna određenja zaista pripadaju svim bićima, a ne samo jednoj posebnoj povijesnoj formi odnosa među ljudima u njihovoj proizvodnji života koja, dakako, podrazumijeva i njihov odnos prema stvarima.

Marxovu kritičku demistifikaciju postvarenih društvenih odnosa ili robnog fetišizma, na temelju kojeg neprosvijećeni politički ekonomisti radu i njegovim proizvodima podmeću svojstva upotrebne i razmjenske vrijednosti, dakle radu i stvarima stranu formu očitovanja društvenog odnosa među proizvođačima, treba sada osvijetliti s još dvije strane. Zanimarivanje tih dvaju aspekata zavodi ne samo političke ekonomiste, nego i samog Marxa pod razinu onog određenja pojma robe koje je postignuto u *Kapitalu*.

Riječ je o prastarjoj metafizičkoj tradiciji koju slijedi i Marx, a po kojoj svako djelovanje ima neku svrhu (telos), za čije je postignuće potrebno neko sredstvo. Stol je, primjerice, fizička stvar koja ima jasnu svrhu i primjenu. Isto je tako samorazumljivo i neproblematično da stolar mora posjedovati izvjesnu vještinu i određeno vrijeme kao sredstva za izradu stola kao svrhe. Uvid da stol ima neku svrhu koja je postignuta kroz izvjesno vrijeme pomoću određene vještine, te da se takva gotova stvar može prodati ili razmijeniti za neku drugu, pripada najstarijem pretkapitalističkom i prepolitičko-ekonomskom iskustvu. Metafizička tradicija misli svako ljudsko činjenje i djelovanje u teleološkim kategorijama sredstva i svrhe. Po tradiciji, sve su konačne svrhe na određeni način podređene konačnoj svrsi ili najvišem dobru i kao takve sredstva za postizanje te najviše svrhe. Da se u toj tradiciji vrijeme ne uzima u obzir ni kao sredstvo, niti kao vrijednost jedva da je spomena vrijedno. U političko-ekonomskom je mišljenju stari teleološki sklop sredstvo-svrha postavljen mnogo niže. Najviša svrha svake proizvodnje, svakog djelovanja i činjenja jest realizacija relativnog viška vrijednosti. U odnosu na takvu svrhu predstavlja izgradnja piramida, hramova ili pak filozofiranje i religijsko vjerovanje nesvrhovit ili neproduktivan rad koji ne proizvodi višak vrijednosti, nego ga rasipa. Sa stajališta kapitalističke proizvodnje relativnog viška vrijednosti kao najviše svrhe, i ljudski se rad dijeli na *proizvodni* i *neproizvodni*. Proizvodni rad proizvodi upotrebne vrijednosti, naime profit za Kapital, a neproizvodni rad neproduktivno troši proizvedeni profit. Obje vrste rada trebaju vrijeme kao sredstvo za ozbiljenje svojih svrha, ali dok je za produktivni rad *vrijeme upotrebna vrijednost*, za neproduktivni je rad *vrijeme dokolica*. Sa stajališta toga političko-ekonomskog razlikovanja bili su, po Marxovoj persiflaži političke ekonomije, Mojsije, Cezar i Aristotel neproduktivni radnici (Travailleurs improductif), iako su s onu stranu političko-ekonomskog određenja proizvodnje relativnog viška vrijednosti, kao proroci, vojskovođe i filozofi činili čuda.

Kratkovidnost političko-ekonomskog rezoniranja o različitim oblicima ljudskog djelovanja počiva, po Marxu, u tome što oni proizvodnju relativnog viška vrijednosti određuju kao vrhovnu svrhu svih ljudskih djelovanja (poetičkog, praktičkog i teoretskog) i to u cjelokupnoj prošlosti i budućnosti i time svoju ograničenu svrhu, naime proizvodnju relativnog viška vrijednosti, podmeću povijesnom bitku čovjeka. Po političkoj ekonomiji, proizvodnja je bila i u prošlosti vođena motivom profita kao vrhovnom svrhom, samo što

se u prošlosti ta svrha ostvarivala neprosvijećenim sredstvima, pa se veliki dio akumulacije neproduktivno rasipao, umjesto da se cjelokupna akumulacija upotrebljavala produktivno za proširenu reprodukciju relativnog viška vrijednosti kao samosvrhe.

Sada je jasno da je puka činjenica da proizvod ljudskog rada ima neku svrhu i da je potrebno stanovito vrijeme da se ta svrha realizira posve trivijalna ako se ne reflektiraju smisao i svrha proizvodnje, kao i *društveno konstituiranje te svrhe*.

Kapitalistički način proizvodnje života je, dakako, svrhovita proizvodnja, koju je, bez daljnega, moguće teoretski razumjeti i objasniti. No, mislimo li diferenciranije, naime povijesno, tada se kapitalistički način proizvodnje života razlikuje od svih prošlih i budućih upravo svojom svrhom koja je imanentna robnoj formi ili strukturi proizvodnje relativnog viška vrijednosti. Može se reći da je roba tipično kapitalistički sistem proizvodnje viška vrijednosti. Kao oblik proizvodnje relativnog viška vrijednosti, roba je istovremeno oblik društvene organizacije proizvodnje, tj. ne naprosto društveni odnos, nego povijesno artikulirani, postvareni oblik, struktura ili model po kojem društvo funkcionira: forma društvenog odnosa koja omogućuje proizvodnju relativnog viška vrijednosti i specifični oblik nejednakosti među ljudima. Neprimjereno je, dakle, robnu formu identificirati s općenitim društvenim oblikom proizvodnje, kao što to čine ekonomisti, budući da je robna forma, po Marxu, samo posebni povijesni tip proizvodnje života, koji se ne da reducirati na robni model. Takve identifikacije robne forme i povijesnog života sadrže istu grešku kao i spomenuto izjednačavanje stvari i robe.

Uzmu li se u obzir navedena razlikovanja, tada je roba povijesno ograničeni sistem reprodukcije relativnog viška vrijednosti kao povijesno ograničene samosvrhe: posljednja svrha kapitalističke proizvodnje jest kapital sam.

Sve dok ta samosvrha povijesno funkcionira, neovisno o tome je li spoznata ili ne, robni sistem omogućuje razvitak njime određenih društvenih snaga. Sistem mogu ugroziti samo drugačije društvene svrhe, jer sistem sam nema imanentnih teškoća: on nije subjekt razvitka, nego samo postvareni oblik povijesne proizvodnje života.

Tradicionalni interpretatori robnog modela, dapače Marx sam, zapadaju često u iskušenje da modelu pripišu svojstva subjekta, kao da je roba živi individuum ili živi odnos među individuumima. Pripisivanje subjektivnog, voljnog, teleološkog karaktera robnoj formi zavodi na dva oblika pogrešnog zaključivanja, koji protuslove generalnoj tezi historijskog materijalizma. *Ponajprije*, ako je roba subjekt razvitka, onda posjeduje i povijesnu genezu. U tom su smislu svi prijašnji oblici proizvodnje života samo minuli oblici robne forme; *drugo*, ako robna forma posjeduje subjektivni karakter, onda ima i sposobnost unutrašnje ili imanentne preobrazbe. Od robe se stoga očekuje da će iz njezinih unutrašnjih suprotnosti zakonomjerno proizaći novi oblik proizvodnje povijesnog života, a ne uvijek jedna te ista roba, premda bi upravo to bilo prirodno.

Suvremeno povijesno događanje nedvosmisleno je pokazalo da se proizvodnja relativnog viška vrijednosti, kao vrhovna svrha proizvodnje, nije promijenila. Robna forma funkcionira i danas u uvjetima eksploatacije umnoga rada posredstvom kompjutorske tehnologije kao uređaja za eksploataciju in-

telektualnog rada. U suvremenim okolnostima, drugačije nego u Marxova vremena, robnom formom svjesno, dapače znanstveno upravljaju vodeće snage društva i države. Suvremeno znanstveno vođenje i znanstvena kontrola robne forme nisu rezultat unutrašnjeg razvitka te forme, nego rezultat ovladavanja njome od strane one društvene volje koja u osviještenoj proizvodnji relativnog viška vrijednosti, uz pomoć eksploatacije duhovnog rada, vidi svoj najviši pragmatički cilj.

Kao klasični kritičar robne forme, Marx očitava njezinu postvarenu bit kroz kritičku lekturu starijih ekonomskih teorija. Pri tome pretpostavlja da vodeće snage građanskog društva ne razumiju bit robne forme, te da stoga djeluju samo kao njezine neprosvijetlene dispozicije: kapitalist kao personifikacija kapitala. U tom smislu Marx i sam sebe razumije kao znanstvenog prosvjetitelja onoga što se i bez znanstvenog objašnjenja zbiva kao objektivni hod povijesti: »Razmišljanje o oblicima ljudskog života pa, dakle, i njihova znanstvena analiza udara općenito putem suprotnim od zbiljskog razvitka. Ona počinje *post festum* i stoga s gotovim rezultatima razvojnog procesa«.⁵

Buržoazija i proletarijat, kao suprotstavljene klase građanskog društva, s tog su objektivističkog, znanstvenog stajališta samo pojavni oblici prikrivene biti robne proizvodnje kao istinskog subjekta razvitka. Iz takva spekulativno-dijalektičkog rezoniranja proizlazi ponekad i u Marxa misao da je robna forma istiniti, a ne tek postvareni bitak povijesti.

Takvo, i u Marxa nazočno, kolebanje u interpretaciji robne forme dalo je modernim interpretatorima povod za razlikovanje Marxove kritike političke ekonomije od njegova historijskog materijalizma kao filozofije povijesti. Dakako, sve su formulacije koje naginju apsolutizaciji robne forme u Marxa očigledno ostatak Hegelova utjecaja.

Funkcija robnog modela danas je općenito dobro poznata i temeljito istražena. Moderni teoretičari građanskog društva ne pitaju se više za natpovijesni, transcendentni, transcendentalni ili objektivni subjekt koji konstituira robni model, još manje drže da je sama robna forma pravi subjekt razvitka. Moderne teorije građanskog društva pitaju za intersubjektivnu ili komunikativnu konstituciju i objašnjenje društvenih svrha, koje u svojim normativnim i postvarenim oblicima nalaze zatim put svojoj objektivaciji u različitim društvenim modelima proizvodnje, mišljenja i djelovanja, pa i u samoj robnoj formi.

Suvremene kritičke teorije društva ne zastupaju danas strategiju neposrednog prevladavanja robne forme i socijalnih snaga koje je vode, niti pak neku strategiju obrane robne forme reprodukcije života posredstvom racionalne transformacije te forme; naprotiv, te teorije traže alternativne oblike reprodukcije života. Riječ je o potrazi za alternativnom strategijom reprodukcije života, koja bi *via facti* odstranila kako društvene konflikte, tako i goleme ekološke probleme izazvane primjenom robnog modela reprodukcije.

Marx dozvoljava takvu strategiju, jer na kraju svoje analize robe u *Kapitalu I* izričito naglašuje: »Sav misticizam svijeta roba, sve čarolije koje zamagljuje proizvode rada na temelju robne proizvodnje, nestaju stoga čim pribjegnemo drugačijim oblicima proizvodnje«.⁶

5 K. Marx, *Kapital I*, str. 81.

6 Isto, str. 82.

Svoje kritičko stajalište prema političkoj ekonomiji kao pozitivnoj znanosti, Marx zadobiva zahvaljujući svojoj historijsko-materijalističkoj metodi, koja mu je otvorila uvid u ona očitovanja povijesnog života koja se ne mogu reducirati na robnu formu. (To su, očigledno, ona očitovanja života koja ne ulaze u proces proizvodnje relativnog viška vrijednosti.) U literarnom izvoda nju kritike političke ekonomije ostaju, međutim, ta izvansistemska očitovanja povijesnog života u pozadini, jer ono što se ne uklapa u sistem, ocrtava se samo rezidualno. U prikazu kritike političke ekonomije, Marx se služi dijalektičkom logikom, a ne historijskim materijalizmom kao filozofijom povijesti. Stoga mu se u optici logičko-dijalektičke metode povijesni bitak pojavljuje kao transsistemska ostatak žive povijesti ili kao iskrivljena, postvorena forma istinskoga povijesnog bitka. Samo s tog stajališta moguće je razumjeti zašto Marx na kraju svojih kritičkih analiza političke ekonomije odbacuje i samu dijalektiku kao formu prikazivanja (Darstellungsforn) građanskog načina proizvodnje života: »Taj povijesni stupanj razvitka ekonomske proizvodnje, čiji je proizvod *slobodni radnik*, pretpostavka je za nastanak i, štoviše, za opstanak kapitala. Njegov je opstanak rezultat dugotrajnoga povijesnog procesa u ekonomskom oblikovanju društva. Na toj se točki određeno vidi kako je dijalektička forma prikazivanja ispravna samo ako poznaje svoje granice.«⁷

Samo s toga dijalektičko-logičkog, a ne povijesnog stajališta, roba stoji na početku kritičke dedukcije kategorija političke ekonomije, kao najapstraktnija, najpraznija i, kao takva, svcobuhvatna kategorija. Sam tok dedukcije slijedi Hegelov postupak na početku *Fenomenologije duha*. (Osjetilna izvjesnost ili »ovo«.) Na početku analize »roba je izvanjski predmet, stvar koja svojim svojstvima zadovoljava različite ljudske potrebe.«⁸ Na kraju se, međutim, pokazuje da je ta jednostavna supstancija samo čista forma, da naime roba nije osjetilni predmet, nego oblik društvene proizvodnje stvari. Dapače, ta forma određuje što se u okviru kapitalističkog načina proizvodnje života može pojaviti kao predmet, naime samo ono biće i ona djelatnost koja posjeduje vrijednosnu i upotrebnu predmetnost za kapital kao društveni odnos proizvodnje života.

Tako se na kraju pokazuje da je roba samo prividno stvar. Društvena, ideološka funkcija tog privida jest prikrivanje vladavine nad ljudima posredstvom prividnog vladanja stvarima. Obmana uspijeva jer zdravi razum izjednačuje vrijednosnu i upotrebnu predmetnost (robu) s osjetilnom danošću ili sa stvari.

Zaključujući dijalektički prikaz kapitalističkog načina proizvodnje Marx se ponovno vraća svome historijsko-materijalističkom postupku. U toj historijsko-materijalističkoj optici roba je samo povijesno uvjetovana forma proizvodnje i, istovremeno, posljednji oblik vladavine nad ljudima. Kada se povijesno odstrani ta forma posredovanja jednostavnih životnih potreba, tada »stvari« postaju ponovno stvarima, a »ljudi« ponovno ljudima, sa svojim konkretnim svojstvima i karakteristikama. Posredovana neposrednost postaje tako za Marxa novi komunistički početak istinite povijesti.

Taj zaključak mora se ipak čitati diferencirano, jer razlika između dijalektičkog i povijesnog mišljenja nije lako održiva. Engels, naime, identifi-

7 K. Marx, *Grundrisse . . .*, Dietz, Berlin 1953, str. 945 (35).

8 K. Marx, *Kapital I*, str. 39.

cira dijalektičku formu prikazivanja kritike političke ekonomije sa zbiljskim povijesnim tokom: »Logički postupak bio je, dakle, jedini na mjestu, a taj u stvari nije ništa drugo nego povijesni, samo razgolichen povijesne forme i slučajnosti koje smetaju«.⁹

Za razliku od Engelsa, Marx sa svoga historijsko-materijalističkog stajališta razlikuje povijesni bitak od logičke forme njegova prikazivanja. Pa ipak se u *Kapitalu* ta dva pristupa često nekontrolirano isprepliću, a razlika dvaju pristupa najjasnije se očituje u pitanju o početku novovjekovne robne proizvodnje života. Ponekad Marx taj početak shvaća kao prirodnu danost (*Naturwüchsigkeit*), koju se postupno razotkriva i na kraju svjesnom akcijom prevladava. Na drugim mjestima Marx se upušta u historijsku rekonstrukciju nastanka kapitala kroz razvitak proizvodnih snaga u srednjovjekovnom zanatstvu, trgovini i novčarstvu (prvobitna akumulacija kapitala). Na mjesto jasnoga logičkog početka s pojmom robe, u tom se povijesnom postupku javlja teško pitanje o nastanku nečeg povijesno posve novog u odnosu na staro feudalno. Na pitanje o postanku nečeg novog, Marx odgovara svojim historijsko-materijalističkim razumijevanjem povijesnog karaktera bitka, čije događanje nipošto nije transcendentarno-logički ili, pak, spekulativno-dijalektički predodređeno. Ono što logički važi za građansko društvo, nipošto ne važi za povijesni bitak.

Zaključno se može reći: Marx se pita za uvjete mogućnosti građanskog (kapitalističkog) društva i građanske političke države. Njegov odgovor glasi: građansko društvo politički bezuvjetno slobodnih privatnih vlasnika svoga rada (vlastitog i na temelju ugovora tuđeg), svoje osobe i naravno stvari, zajedno s građanskom političkom državom kao garantom tih sloboda i sredstvom klasne vladavine, omogućeno je i određeno robnom formom. Robna forma je struktura, model, koji odgovara Hegelovoj logičkoj ideji. *Stoga roba nije nikakav sociološki, još manje ekonomski, nego naprotiv sistemsko-teoretski pojam, jednako kao i Hegelova logička ideja*. Država, po Marxu, nije samo instrument klasne vladavine, koji se može i treba rastvoriti u društvo komunističkog blagostanja, nego — pored građanskog društva — pojavni oblik suprotnosti koje proizvodi robni način proizvodnje života. Za Marxa je stoga ukidanje države sekundarno pitanje. Jednako ga tako ne zanima ukidanje građanskog društva, ako pod tim pojmom misli proizvodnju života kao vječnu nužnost, nego samo i jedino ukidanje robne forme koja proizvodi povijesno posebnu suprotnost države i građanskog društva. Nakon povijesnog ukidanja robne forme (u Marxa pojam ne potire vrijeme) nastaje, u Marxa jedva određen, novi model proizvodnje života, kojim on nipošto ne želi različite oblike ljudskog djelovanja (praktičko, teoretsko i poetičko) svesti na zajednički reduktivni nazivnik.

Marxova kritička teorija građanskog društva i građanske države time je otvorena za moderna pitanja o intersubjektivnom ili komunikativnom konstituiranju ljudske zajednice i posebnih oblika ljudskog djelovanja. Njegova kritika robne forme nije izvršena s nekoga drugog totalitarnog stajališta; u svojim konzekvencijama ona je neobuzdano otvorena.

9 F. Engels, MEW, sv. 13, str. 475.

Davor Rodin

MARX'S THEORY OF THE COMMODITY SYSTEM

Summary

In considering Marx's critique of the bourgeois society and the bourgeois state attention should be focussed on the point of departure and the method of this critique. Marx does not criticize directly either the bourgeois society or the bourgeois state but rather the fundamental structure of modern historical life, which manifests itself as their contradiction. This fundamental structure, for its part, can be analyzed in completely formal terms. Formal analysis is that true link between Hegel's deductions in *Logic* and Marx's analysis of commodity. For Marx, commodity form is a structure, a model corresponding to Hegel's logical idea. It permeates all particular spheres of the life of society, and thus also of bourgeois society and bourgeois state. Their essence can be understood only from the standpoint of commodity analysis. In this, commodity is not a sociological, let alone economic, concept. It is a systemic-theoretical concept, in the same manner as Hegel's logical idea. Commodity structure is not identical with economy, it formally differs from it both in essence and as a phenomenon. The critique of political economy is possible only from the standpoint of commodity analysis. As for the state, it is not just an instrument of class domination but also — in addition to bourgeois society — a manifestation of the contradictions produced by the capitalist mode of production of life. It is for this reason that Marx is not concerned with the abolition of the state, or of bourgeois society, but only with the abolition of the commodity form, which produces the historically specific contradiction between the state and society.